OILADA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARI MUAMMOLARINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Qo‘qon universiteti Pedagogiga va
psixologiya kafedrasi katta o’qituvchisi
Xursanov Omadbek,
omadbekxursanov36@gmail.com
Ro’zimatova Madinabonu Nozim qizi,
Qo‘qon universiteti Psixologiya yo‘nalishi
PS 1.22 - guruh talabasi
rasulovam000@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilada ota-ona va farzand munosabatlarida yuzaga keladigan muammolarning ijtimoiy-psixologik omillari tahlil qilingan. Oilaviy muloqot sifati, tarbiya uslublari, emotsional iqlim, stress omillari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash hamda raqamli muhitning oilaviy munosabatlarga ta’siri ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar sifatini oshirishda demokratik tarbiya uslubi, samarali kommunikatsiya va emotsional qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: oila, ota-ona, farzand, ijtimoiy psixologiya, muloqot, tarbiya uslubi, emotsional iqlim, konflikt, ijtimoiylashuv.

Annotatsion: This article analyzes the socio-psychological factors influencing parent-child relationship problems in families. The study examines family communication, parenting styles, emotional climate, stress factors, social support, and the impact of the digital environment on family relationships. The findings indicate that democratic parenting, effective communication, and emotional support are significant factors in improving the quality of parent-child relationships.

Keywords: family, parents, child, social psychology, communication, parenting style, emotional climate, conflict, socialization.

KIRISH: Oila insonning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, shaxs rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar bolaning emotsional barqarorligi, o‘zini anglash jarayoni, ijtimoiy moslashuvi hamda kelajakdagi shaxslararo munosabatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy

jamiyatda urbanizatsiya, migratsiya, iqtisodiy bosimlar va axborot texnologiyalarining rivojlanishi oilaviy munosabatlarning mazmuniga yangi ta’sir omillarini olib kirmoqda. Tadqiqotning dolzarbligi ota-ona va farzand munosabatlarida uchrayotgan nizolar sonining ortishi, yoshlar orasida emotsional zo‘riqishlarning kuchayishi hamda oilaviy muhitning shaxs kamolotiga ta’siri bilan izohlanadi. Ota va ona tamonidan bolaga munosabatdagi farqlar ko’p tatqiqotchilar e’tiborini jalb etgan. E.Fromm sevgining turli shaxslarni jaxl qilayotib onalik va otalik sevgilarining farqlari haqida yozadi. Uning fikrich otalik sevgisi onalik sevgisiga nisbatan “talabchan” bo’lib unga yetishish uchun bola xizmat qilish kerak. Otalik sevgisi tug’ma bo’maydi balki bolaning ilk yoshlarida shakillanadi. Otaning muxabbatiga sazavor bo’lish uchun bola muayyan ijtimoiy talablarga va otaning qo’yishlaricha qobilyatlari, yutuqlari, muoffaqiyatlari bilan mos kelishi zarur. Muxabbat muoffaqiyatli va yaxshi xulqatvor uchun go’yoki mukofot bo’lib xizmat bqiladi. Bolada o’sha uchun naslni davom etirish imkoniyati aks etadi, chunki an’anaviy no’rmalarga mos ravishda erkin merosxo’r nasl davomchisi, an’analar va hotirasining asrovchisi sifatida tarbiyalanishi shart. Shunday qilib oila ijtimoiy nazariy funksiyasini bajaradi va talablar intizom va sanksiyalar (ko’riladigan choralar) soxibi hisoblanadi. Ammo xozirgi davrda psixoliklar tamonidan paterial deprivatsiya vaziyatlari yaxshi o’rganilgan. Bu xolatlarda ota jismonan ishtirok etsada, ammo bola rivojlanishida tarbiyalochi yoki rag’batlantiruvchi munosabatida yoki xarkatsiz yoki nuqsonli (buzuq) xarakat qiladi. Bunday oilalarda odatda ro’llar inversiyasi(o’rin almashishi) kuzatiladi, bu yerda qatiy obro’ni ona ifodalaydi. Onaning ustunligi va otaning qabul qilmasligi oqibatida bolaning ota-onalar madellari bilan ijobiy identifikatsiyasi buziladi. Otalikning buzilgan madelini keyinchalik avlodlarga trasilatsiya (o’tkazish) xavfi tug’ildi. Chaqaloqni hayotini birinchi kunlardanoq kantakt o’rnatishi muommosi xorij psixologlari tamonidan yaxshi o’rganilgan. Margaret Rodxolm tatqiqotlarida otalar ona qornini yorib olingan bolalar bilan taxminan15 daqiqa davomida kontakt qilish imkonini olganlar va bunda ularga bolani qo’lda ushlab turish, u bilan gaplashish, bolani qo’llari oyoqlarni silashni taklif qilishgan. Xuddi otalarning onalardek erta boshlangan kantakti keyingi o’zaro xamkorlikka tasir qiladi. Bunday otalar faolroq bo’lib qolishadi, bolalar extiyojlarni osonroq tushuna boshlaydi, bolalar bilan kantakt qilganda ko’proq ijobiy emo’tsiyalarni xis qila boshlashadi. Aytishadiki tug’ilish jarayonida ishtirok etgan otalar amalda bolaga darhol bog’lanib qolishadi, ematsional ko’tarinkilik, g’urur xis qilishadi, o’z nazarida o’sganday bo’lishadi qator tatqiqotlarda aniqlanishicha bunday otalar o’z bolalariga ancha kuchli bog’lanib qolshadi, ular to’g’risida ancha

g’amxo’rlik qilishadi –bolani tug’ilganidan bir necha kun keyin ko’rgan otalarga qaraganda. Tug’ish jarayonida ishtirok etish, birgalikdagi kechinmalar otalarning o’z xotinlariga kuchliroq bog’laydi, er va xotin o’rtasida umumiylik xissini mustaxkamlaydi. Bu kerak, chunki bu xis onaning qiziqish markazini yangi tug’ilgan chaqaloq egallaganda ko’pincha susayadi.Psixologik tatqiqotlar natijalariga qaraganda otalari ular tug’ilgadayoq parvarish qilinishni boshlagan chaqalaoqlar aqliy va jismoniy taraqiyotda yuqoriroq darajani ko’rsatishadi, ematsional jixatdan raxmdilroq, ko’ngilchanroq, bo’lib o’sishadi. Er-xotin o’rtasida nizolar kam bo’ladi, ularga maqsadlarning birinchi va bola tarbiyasi masalalarida qaror qabul qilishda yaqinlik kuzatiladi.

Adabiyotlar tahlili :

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Metodologik asos sifatida:Bowenning oilaviy tizim nazariyasi;

Bowlbyning bog‘lanish nazariyasi;

Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi;

Baumrindning tarbiya uslublari konsepsiyasi tanlandi.[1]

Tahlil davomida oiladagi muloqot sifati, emotsional yaqinlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, tarbiya uslublari va raqamli muhitning ta’siri o‘rganildi. A.Adlerning tasavvurlariga ko’ra onaning tarbiyadagi ro’li ijtimoiy kompanentlik ya’ni saloxiyatni rivojlantirishga qaratilgan faoliyatni rag’batlatirishdan iborat . [2]Agar ona bolaga insoniy muxabbatni ijtimoiyligini xis qilish imkonini bersa, ota bolaga insoniy jamiyatga yo’l yotqizadi. Ota bolalar uchun dunyo, maxaliy texnika xaqida bilish manbai hisoblanadi, ularda ijtimoiy foydali maqsadlar va ideallarni shakillanishiga ularning professional oristatsiyasiga yordam beradi. Onalik muxabbati qabul qilish imkoniyatini tamillasa, ota g’amxo’rligi qaytarishga undaydi. U xam bu xam shaxs rivoji uchun zarur . Bola rivojlanishida otalar va onalar ta’sirini farqlashni taxlil qilishda otalarning turli yoshdagi bolalar bilan o’zaro xamkorlik hususiyatlarini o’rganish muximdir. Adabiyotda ko’pincha ijtimoiy deprivatsiyaning bolaga chaqaloqlik davrida

[1] Metodologik asos sifatida: Bowenning oilaviy tizim nazariyasi **(Bowen, 1978)**; Bowlbyning bog‘lanish nazariyasi **(Bowlby, 1982)**; Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi **(Bandura, 1977)**; Baumrindning tarbiya uslublari konsepsiyasi **(Baumrind, 1991)** tanlandi.

[2] Adler, A. (1964). *Social interest: A challenge to mankind*. New York: Capricorn Books.

salbiy tasiri ko'rsatiladi. Bunga an'anaviy tarzda belgilanadiki bolaga ona bilan muloqot zarur, ota bo'lsa u faqat onano almashtirgan xolatdagina tilga olinadi.

Qadim zamonlardan beri odamlar oiladagi munosabatlar, bolalarni tarbiyalash tajribasini to'plashdi va kristallashtirdilar. Ushbu maqolaning maqsadi oilada bola va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar masalasiga asosiy falsafiy va psixologik-pedagogik yondashuvlarni yoritib berishdir. Falsafiy va psixologik adabiyotlarda bola-ota-ona munosabatlarining mazmuni va mazmunini tushunishning bir qator nazariy yondashuvlari shakllangan.Z.Freydning klassik psixoanalizida ota-onalarning bolaning aqliy rivojlanishiga ta'siri markaziy o'rinni egallaydi. [3]Ota-onalar (ayniqsa, ona) -bu bola eng erta va eng muhim erta tajribaga ega bo'lgan odamlardir. Ota-onalarning bolaga g'amxo'rlik qilish haqidagi odatiy kundalik tashvishlari sezilarli psixologik ta'sir ko'rsatadi. Chaqaloqning hayotiy ehtiyojlarini qondirishning to'liqligi va yo'li bog'lanish, ishonch, hayot uchun faollik asosiga aylanadi.

Oila -ijtimoiy institutlarning eng qadimgisidir. Insoniyat boshidan kechirgan tarixiy davrlarning qanchalik turfa va murakkab bo'lishiga qaramay, ayniqsa, XIX va XX asrlarda ro'y bergan buyuk o'zgarishlar va islohotlarga dosh bera olgan ushbu maskan o'z tizimi, tarkibi va jamiyat oldida turgan majburiyatlarini bajarishi nuqtai nazaridan sog' omon saqlanib qolgan tuzilmadir.[4]Oila -jamiyatning ajralmas bo'lagi. Biror bir xalq, millat yoki jamiyat yo'qki, u o'zining rivojlanish tarixida va taraqqiyot istiqbolini belgilashda oila va uning atrofidagi muammolarni, qadriyatlarini inobatga olmagan bo'lsa. Har qanday istiqbol oilaning manfaatlaridan ayro tasavvur qilinmaydi. Zero, har bir inson uchun oila -bu umrning boshlanishi, barcha narsalarning muqaddimasidir. Qolaversa, har bir inson o'z baxti va saodatini eng avvalo oilasi bilan boglaydi, ya'ni o'z uyi, oilasida baxtli bo'lgan insongina o'zini to'laqonli baxtiyor his etadi. Ushbu fikrimizning dalili sifatida Abdullo Oripovning "Farzand" she'ridan bir parcha keltirilgan.

Bir kuni ranjitdi otani farzand,
Ota o'z uyidan bosh olib ketdi.
Lekin Alloh mehri bo'lib sarbaland,
Ota Makkatulloh vasliga yetdi.

[3] Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. — М.: Наука, 1989. — 456 с.

[4] Karimova, V. M. (2007). *Oila psixologiyasi* [Family Psychology]. Tashkent: Fan va texnologiya.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ota-ona va farzand munosabatlariga ta’sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar quyidagilar ekanligi aniqlandi.

1. Muloqot sifati:Oiladagi ochiq va samimiy muloqot farzandning o‘zini qadrlashi hamda psixologik barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Buyruqbozlik, tanqid va taqqoslashlarga asoslangan kommunikatsiya esa nizolarni kuchaytiradi.

2. Tarbiya uslublari:Demokratik tarbiya uslubi farzandning mustaqilligi va mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Avtoritar uslub qo‘rquv va yashirin qarshiliklarni kuchaytirishi mumkin. Permissiv uslub esa chegaralarning noaniqlashuviga olib keladi.

3. Emotsional iqlim:Oiladagi mehr-muhabbat, qo‘llab-quvvatlash va o‘zaro hurmat farzandning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlaydi. Salbiy emotsional muhit esa xavotir va o‘ziga ishonchsizlikni kuchaytiradi.

4. Stress omillari:Iqtisodiy qiyinchiliklar, ishdagi zo‘riqish va oilaviy muammolar ota-onaning hissiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa farzand bilan muloqot sifatining pasayishiga olib keladi.

5. Raqamli muhit:Gadjetlar va internetdan foydalanish oiladagi yangi nizolar manbai sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha aniq qoidalar mavjud bo‘lmagan hollarda ota-ona va farzand o‘rtasida ishonchsizlik kuchayishi kuzatiladi.

Olingan natijalar oilaviy tizim nazariyasi va bog‘lanish nazariyasi qoidalari bilan mos keladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ota-ona va farzand munosabatlaridagi muammolar ko‘pincha alohida shaxsning xulq-atvoridan emas, balki oilaviy tizimdagi kommunikatsiya va emotsional aloqalarning buzilishidan kelib chiqadi.Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar oilaviy munosabatlarga yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ayrim xavf omillarini ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli oilalarda kommunikativ madaniyatni rivojlantirish va raqamli gigiyena qoidalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda, ota-ona va farzand munosabatlaridagi muammolar murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo‘lib, ular muloqot sifati, emotsional iql Oila bilan bog’liq o’zgarishlar 1960-yillardan ayollarning mexnat va kasbiy bantligi keskin o’sishi ro’y berganda boshlandi. Bu ularning hayotiy strategiyalari va oiladagi mavqeyini o’zgarishiga olib keladi. Agar ilgari ayol iqtisodiy va ijtimoiy jixatdan oila boquvchisi va boshlig’i erga qaram bo’lsa endi ko’pincha oilalarda moddiy taminlash uchun javobgarlik ro’lini ishlab chiqarish va profasional kareraga (o’sishda) erkaklar bilan raqobat olib borayotgan ayollar o’z zimmasiga olyapdi. Bunga ayollar ko’p vaqtini oiladan tashqarida o’tkazishadi, er xotinlar oilada

esa nafaqat uydagi yumishlarni balki tarbiyaviy funksiyalari xam taqoslash masalasi paydo bo'ladi. Femenizatsiya o'sishiga bog'liq gener ro'llarga yangicha nigox otalik institutiga xam tasir ko'rsatadi an'anaviy modelda otaning ro'li (ayniqsabolaning ilk yoshlarida) ko'proq yodamchi sifatidako'riladi ammo 80-yillarda Yevropa va AQSh sotsiologlari va pisixologlari "erkakning yani obrazi"ni belgilanadikinu ko'p jixatdan an'anaviy qaramaqarshi edi. Farqlar eng avvalo kichkina bolalarga munosabatda ifodalashadi: otalikning yangi modeli bolani parvarishlash, g'amxorlik qolish bola bilan emotsional kantaktga kira olishi nazarda tutiladi. Otalikning zamonaviy modelini paydo bo'lishini jamiyatdagi demakratik gumonistik tendensiyalar bilan bog'lash er-xotinning oiladagi huquq va vazifalari taqsimlashdagi teg xuquqlilik bilan bog'lashadi. Zamonaviy oilada ota va ona teng huquqli sheriklar sifatli sifatida ifodalangan. Psixologlar nuqtai nazaridan muofaqqiyatli otalik bola tarbiyasida faol ishtirok etish bola saboqlariga qiiqish va u bilan ko'p muloqot qilish bilan xarakterlaydi. Odatda bunday otalarning qatiq qo'lligi unchalik emas, "toza erkakcha " sifatlarini ko'rsatadigan "toza erkakcha " sifatlarini namoyon etuvchi otalar juda talabchan va qattiqqo'l ota-onalar bo'ysunishadiyu ammo kundalik tashvishlari ular xotinlari zimmasiga yuklashga moyil .im, tarbiya uslublari, stress omillari, ijtimoiy qo'llab quvvatlash va raqamli muhit ta'sirida shakllanadi. Oila bilan bog'liq o'zgarishlar 1960-yillardan ayollarning mexnat va kasbiy bantligi keskin o'sishi ro'y berganda boshlandi. Bu ularning hayotiy strategiyalari va oiladagi mavqeyini o'zgarishiga olib keladi. Agar ilgari ayol iqtisodiy va ijtimoiy jixatdan oila boquvchisi va boshlig'i erga qaram bo'lsa endi ko'pincha oilalarda moddiy taminlash uchun javobgarlik ro'lini ishlab chiqarish va profasional kareraga (o'sishda) erkaklar bilan raqobat olib borayotgan ayollar o'z zimmasiga olyapdi. Bunga ayollar ko'p vaqtini oiladan tashqarida o'tkazishadi, er xotinlar oilada esa nafaqat uydagi yumishlarni balki tarbiyaviy funksiyalari xam taqoslash masalasi paydo bo'ladi. Femenizatsiya o'sishiga bog'liq gener ro'llarga yangicha nigox otalik institutiga xam tasir ko'rsatadi an'anaviy modelda otaning ro'li (ayniqsabolaning ilk yoshlarida) ko'proq yodamchi sifatidako'riladi ammo 80-yillarda Yevropa va AQSh sotsiologlari va pisixologlari "erkakning yani obrazi"ni belgilanadikinu ko'p jixatdan an'anaviy qaramaqarshi edi. Farqlar eng avvalo kichkina bolalarga munosabatda ifodalashadi: otalikning yangi modeli bolani parvarishlash, g'amxorlik qolish bola bilan emotsional kantaktga kira olishi nazarda tutiladi. Otalikning zamonaviy modelini paydo bo'lishini jamiyatdagi demakratik gumonistik tendensiyalar bilan bog'lash er-xotinning oiladagi huquq va vazifalari taqsimlashdagi teg xuquqlilik bilan bog'lashadi. Zamonaviy oilada ota va ona teng huquqli sheriklar

sifatli sifatida ifodalangan. Psixologlar nuqtai nazaridan muofaqqiyatli otalik bola tarbiyasida faol ishtirok etish bola saboqlariga qiiqish va u bilan ko'p muloqot qilish bilan xarakterlaydi. Odatda bunday otalarning qatiq qo'lligi unchalik emas, "toza erkakcha " sifatlarini ko'rsatadigan "toza erkakcha " sifatlarini namoyon etuvchi otalar juda talabchan va qattiqqo'l ota-onalar bo'ysunishadiyu ammo kundalik tashvishlari ular xotinlari zimmasiga yuklashga moyil .

Oilaviy munosabatlarni yaxshilash uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi: Ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish;Demokratik tarbiya usullaridan foydalanish;Ochiq va samimiy muloqotni rivojlantirish;

Oilada emotsional qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish;Raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha oilaviy qoidalarni ishlab chiqish.Ushbu tavsiyalar oilaviy farovonlikni oshirish hamda farzandlarning sog'lom ijtimoiylashuviga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bowen M. Family Therapy in Clinical Practice. – New York: Jason Aronson, 1978.
2. Baumrind D. Child Care Practices Anteceding Three Patterns of Preschool Behavior. – California: University of California Press, 1967.
3. Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. Social Psychology. – Boston: Pearson Education, 2010.
4. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
5. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. – New York: Basic Books, 1969.
6. Minuchin S. Families and Family Therapy. – Cambridge: Harvard University Press, 1974.
7. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
8. G'oziyev E.G'. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.